

نقش علوم انسانی در ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه

علی محمداحمدی

چکیده: انسان، ذاتاً کنجکاو است و میل دارد نیازهای خویش را با دانائی و آگاهی مرتفع سازد. انسان و مجموعه عالم هستی، هرچند یک واحد منسجم و پویا است و سیرغائی واحدی را طی می‌کند، لکن در مطالعه و تحقیق - عمدتاً - (چه در روش‌شناسی و روش‌های علمی و پژوهشی، و چه در زمینه و موضوع مورد مطالعه)، تجزیه‌گرا و جزئی‌نگر است و در عین علم، کاشف حقیقی واحد است، اما در گستره فعالیت‌های علمی در عالم ذهن بشر، تجلیات متعدد و متنوع چه به لحاظ روش‌شناسی و چه به لحاظ موضوع مورد مطالعه - یافته است و در یک تقسیم‌بندی کلی، علوم به ۳ حوزه منقسم می‌شوند:

۱- علوم انسانی ۲. علوم ریاضی ۳. علوم تجربی. هرچند مطالعات و پژوهش‌های علمی جدید، مرز علوم گوناگون را در این سه حوزه، بیش از پیش - و به‌شدت - مخدوش ساخته است و خصوصاً شکل‌گیری رشته‌های میان‌رشته‌ای علوم - نظیر جغرافیای انسانی، برنامه‌ریزی شهری و روستایی، بیوکراسی، روان‌شناسی ژنتیک، بیوتکنولوژی، اخلاق زیستی، و... ما را بر آن می‌دارد که به یک بازنگری در تبیین عوامل و شاخص‌های تقسیم‌بندی علوم در حوزه‌های مختلف بپردازیم.

کلمه‌های کلیدی: علوم انسانی، راهبرد، برنامه‌ریزی، ارتقاء فرهنگی، مدیریت فرهنگی

تمهید بحث

جامعه انسانی یک نهاد زیستی - فرهنگی است که در شکل‌گیری و بقاء آن، هم میراث ژنتیکی ما مؤثر است و هم میراث فرهنگی. جامعه انسانی برای بقاء و پویائی توأم با تعالی و پیشرفت، نیازمند به برنامه‌ریزی و مدیریت مناسب است و برای برنامه‌ریزی و مدیریت درست، محتاج عوامل و معیارهای متعددی است - از جمله در نظر داشتن یافته‌های علمی و روش‌های آن - خصوصاً علوم انسانی و یافته‌های آن مستقیماً در شعاع جامعه قرار دارد و استفاده مطلوب و بهینه از آنها در برنامه‌های کلان فرهنگی و اجتماعی جامعه بسیار مؤثر است و سبب تقویت و ارتقاء شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه می‌گردد، هم ظرفیت کلی و عمومی جامعه را در چارچوب علمی تعریف و تبیین می‌کند و حدود و ثغور آن را مشخص می‌نماید و هم زمینه و فضای توسعه و ارتقای مستمر آن را فراهم می‌سازد.

راهبرد افزایش ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه

در برنامه‌های کلان فرهنگی و اجتماعی جامعه باید سه راهبرد در نظر گرفته شود تا برنامه‌ها در راستای تعالی و ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه قرار داشته باشند و مدنیت جامعه را تأمین و تضمین کنند:

۱- به روز آوری دانش و اطلاعات مربوط به مقوله علوم انسانی و رشته‌های متعدد آن در دانشگاهها و مراکز علمی و تحقیقاتی کشور.

۲- برنامه‌ریزی و سازماندهی در زمینه تحقیقات عمیق و گسترده علمی و پژوهشی در حوزه علوم انسانی در کشور، به‌طوری که با انبوه یافته‌های علمی و پژوهشی در مقوله علوم انسانی در کشور، برنامه‌ریزان، مدیران و مجریان فرهنگی و اجتماعی، به آسانی بتوانند از این یافته‌ها در فرایند برنامه‌ریزی و طراحی، مدیریت و اجراء نظارت و کنترل استفاده نمایند؛

نه آنکه با فقر یافته‌های پژوهشی در حوزه علوم انسانی در کشور، امکان برنامه‌ریزی و مدیریت علمی و منطقی وجود نداشته باشد - تا زمینه‌های ارتقاء فرهنگی و اجتماعی در جامعه فراهم آید.

۳- الزام در استفاده از یافته‌های علمی حوزه علوم انسانی در برنامه‌ریزی‌ها، طراحی‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و سازماندهی‌ها و مدیریت‌های ستادی و عملیاتی و اجرائی و نظارتی در مؤسسات و نهادهای جامعه - خصوصاً مؤسسات فرهنگی و اجتماعی.

نقش علوم انسانی در ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه

انسان به نحوی آفریده شده که شکوفایی ظرفیت‌های وجودی خویش و تحقق آرمان‌ها و پاسخ مطلوب به نیازهایش را صرفاً در گستره زندگی اجتماعی قابل تبیین و تأمین می‌داند (و می‌یابد) در این جامعه گذرگاه برنامه تعالی و سعادت انسان است آن هم بر اساس انتخابی آزادانه و آگاهانه جامعه انسانی یک نهاد زیستی - فرهنگی است که در شکل‌گیری و بقاء آن هم میراث ژنتیکی ما مؤثر است و هم میراث فرهنگی، جامعه انسانی برای بقاء و پویایی توأم با تعالی و پیشرفت نیازمند به برنامه‌ریزی و مدیریت مناسب است و برای برنامه‌ریزی و مدیریت درست محتاج عوامل و معیارهای متعددی است از جمله در نظر داشتن یافته‌های علمی و روش‌های آن خصوصاً علوم انسانی و یافته‌های آن مستقیماً در شعاع جامعه قرار دارد و استفاده مطلوب و بهینه از آنها در تبیین و تدوین برنامه‌های کلان فرهنگی و اجتماعی جامعه بسیار مؤثر است، زیرا سبب تقویت و ارتقاء شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه می‌گردد هم ظرفیت کلی و عمومی جامعه را در چهار چوب علمی و پژوهشی تعریف و تبیین می‌کند و حدود و ثغور آن را مشخص می‌نماید و هم زمینه و فضای توسعه و ارتقای مستمر آن را فراهم می‌سازد. فعالیت‌های بشر در گستره جامعه در حوزه‌های مختلفی انجام می‌گیرد و ارتقاء جامعه در حوزه‌های گوناگون متجلی می‌شود و بر همین اساس لازم است برنامه‌های تعالی انسان و توسعه جامعه با ملاحظه ارتقاء جامعه در حوزه‌های گوناگون توأم با توازن و انسجام و انتظام طراحی سازماندهی و اجرا گردد:

۱- ملاحظه حوزه ارتقاء سیاسی جامعه

۲- ملاحظه حوزه ارتقاء اقتصادی جامعه

۳- ملاحظه حوزه فرهنگی جامعه

۴- ملاحظه حوزه اجتماعی جامعه

در شناخت قابلیت‌ها و نیازهای عرصه فرهنگی و اجتماعی جامعه و کارکردهای جامعه در این عرصه؛ علوم انسانی - و سیاست‌های حاکم بر آن و یافته‌ها و بخش‌های این مقوله مهم‌ترین نقش را به عهده دارد، هم در تبیین موقعیت فرهنگی و اجتماعی جامعه و هم در تدوین شاخص‌های ارتقاء فرهنگی و اجتماعی و هم در ارزیابی کارکرد جامعه در تحقق برنامه‌های ارتقاء فرهنگی و اجتماعی و هم در ایجاد و تقویت نگرش و گرایش بینش‌آحاد جامعه در مقوله امور فرهنگی و اجتماعی.

راهبرد افزایش ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه

پیشرفت فرهنگی و اجتماعی - به همراه عوامل دیگر- به مقدار زیادی تابعی از سیاست‌ها و راهبرد علمی - بالاصح

علوم انسانی - آن کشور است «فرهنگ و پیشرفت فرهنگی در واقع میزان تجزیه و عمق تفکر و ادراک در همه زمینه ها است که انسان یا انسان ها چگونه به بهترین وجهی محیط خود را بشناسند و روش ها و ابزار مناسب برای کسب بهترین شناخت ابداع نمایند. هرچه این تفکر و شناخت در عمق و وسعت بیشتر تجزیه یافته تر باشد و کارهای یک جامعه روی فکر و حساب بیشتری باشد، فرهنگ آن جامعه پیشرفته تر است» (رفیع پور، ۱۳۸۲: ۳۱۴). (بنابراین، برای ارتقاء فرهنگی و اجتماعی یک جامعه « باید شرایط به وجود آورنده فکرها و قدرت تفکر را به وجود آورد. باید یک سازماندهی قوی وجود داشته باشد یا ایجاد شود» (همان). و این همان اهتمام یک کشور در طراحی، سازماندهی و اجرای سیاست ها و راهبردهای علوم - به ویژه علوم انسانی - است. امروزه داشتن استراتژی شفاف، پایدار، دقیق، دارای پشتوانه قوی علمی و قابلیت اجرا ضرورت ها و آرمان ها و نیز قابلیت های فیزیکی و انسانی و فناورانه جامعه مورد نظر در گستره ملی و بین المللی در حوزه های مختلف زندگی بشر و جوامع بشری از جمله در حوزه علم و فناوری به خصوص علوم انسانی، یکی از عوامل اساسی پیشرفت و توسعه یافتگی هر کشوری است. به طور کلی سه راهبرد را می توان در برنامه های کلان فرهنگی و اجتماعی جامعه در نظر گرفت تا برنامه ها در جهت تعالی و ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه قرار داشته باشند و مدیریت جامعه را تامین و تضمین کنند و ضریب مدنیت جامعه را به درستی نشان دهند.

۱- به روز کردن دانش و اطلاعات مربوط به مقوله علوم انسانی و رشته های متعدد آن در دانشگاهها و مراکز تحقیقاتی کشور. به عنوان یک راهبرد اساسی ضرورت دارد همواره این مقوله مد نظر برنامه ریزان و نخبگان جامعه باشد.

۲- برنامه ریزی و سازماندهی در زمینه تحقیقات عمیق و گسترده علمی و پژوهشی در حوزه علوم انسانی در کشور به طوری که با انبوه یافته های علمی و پژوهشی در مقوله علوم انسانی در کشور، برنامه ریزان، مدیران و مجریان فرهنگی و اجتماعی، به آسانی بتوانند از این یافته ها در فرایند برنامه ریزی و طراحی، مدیریت و اجرا، و نظارت و کنترل استفاده نمایند نه آنکه با فقر یافته های پژوهشی در حوزه علوم انسانی در کشور، امکان برنامه ریزی و مدیریت علمی و منطقی وجود نداشته باشد و فضا برای ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه میسر نباشد.

ملاحظه پژوهش های سال های اخیر در کشور ایران بیانگر آن است بیشترین فعالیت پژوهشی مربوط به حوزه علوم پایه است و پژوهش های حوزه علوم انسانی سهم بسیار ناچیزی از فعالیت های پژوهشی ایران را شامل می گردد. چنان که پژوهش های علمی نمایه شده در پایگاه ISI موید این امر است؛ به طوری که در سال ۲۰۰۳ میلادی در ۳۳۲۶ رکورد علمی، ایران فقط ۸۴ رکورد علمی یعنی ۲۵٪ تولیدات علمی ایران، و ۰/۰۰۶۵٪ از تولید علمی جهان مربوط به حوزه علوم انسانی و هنر است و در سال ۲۰۰۴ میلادی ۳۸۲۲ مقاله نمایه شده در پایگاه ISI مربوط به ایران صرفاً ۶ مورد یعنی ۰/۰۰۶٪ تولیدات علمی جهان - به حوزه علوم انسانی و هنر - اختصاص داشت و در سال ۲۰۰۵ از مجموع ۵۵۷۸ رکورد علمی ایران فقط ۱۱ مقاله یعنی ۰/۰۰۸٪ تولیدات علمی جهان مربوط به حوزه علوم انسانی و هنر بوده است. این پدیده برای هر کشوری - به خصوص کشورهای در حال توسعه - مصیبت زاست زیرا تولیدات و پژوهش های علمی حوزه علوم انسانی است که زمینه را برای ترسیم، تحلیل، سازماندهی و نظارت برنامه های توسعه ای - از جمله برنامه های ارتقاء فرهنگی و اجتماعی جامعه - به طور دقیق و علمی فراهم می سازد و از هرز روی امکانات و منابع جلوگیری می کند و پژوهشگران به عنوان عناصر کلیدی جوامع پیچیده امروزی، از ارکان اصلی برنامه های توسعه به شمار می آیند، خصوصاً پژوهشگران حوزه علوم انسانی، در عصری که استعمارگران طعمه مراکز پژوهشی و سرمایه گذاری های تحقیقاتی به منظور استعمار علمی جوامع و به تبع آن کشف و تدوین بهترین راهبرد برای غارت همه ذخائر اعم از فیزیکی و انسانی پهن کرده اند لازم است مراقب این تله های استعماری و استبدادی باشند و نیز دولت ها و دانشگاهها و مراکز علمی و فرهنگی و صنعتی هر کشوری به الویت تحقیقات انسانی بر تحقیقات فیزیکی توجه نمایند و به پژوهش های بی محتوای

نظریه که در واقع پژوهش علمی نیستند - روی نیاورند و در مقوله پژوهش‌ها از عوام فریبی و اغراق‌گویی پرهیز کنند. به عبارتی پژوهش «وسیله‌ای عوام‌فریبانه و سرپوش‌مانند برای کتمان واقعیت‌ها (نباشد) - خصوصاً از سوی پژوهشگران مبتدی و عاری از اطلاعات علمی، اما گاه با نام و بر مسند امور.» (رفیع‌پور، ۱۳۶۷: ۸۱) «سیاست علمی، ناگهان و از هیچ زاده نمی‌شود» (ملکی فرو طباطبائی‌ان، ۱۳۸۰: 18). بلکه در پرتو ضریب وجود پژوهش‌های علمی و فرصت‌های استراتژیک، بازیابی شده و برنامه سیاست علمی شکل می‌پذیرد. لذا ضرورت دارد هم به پژوهش‌های خطی (جایگزینی) و هم به پژوهش‌های پیوندی (ادغام) در حوزه علوم انسانی عنایت نمود. ۳- الزام در استفاده از یافته‌های علمی و پژوهشی علوم انسانی در برنامه ریزی‌ها، طراحی‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و سازماندهی و مدیریت‌های ستادی و عملیاتی و اجرایی و نظارتی در موسسات و نهادهای جامعه - خصوصاً نهادهای فرهنگی و اجتماعی - با ترویج یافته‌های علمی و پژوهشی علوم انسانی در همه سطوح در میان آحاد جامعه و ترغیب آنان به استفاده از آن یافته‌ها، به تناسب فعالیت‌های هر فرد و موسسه - به عنوان یک ارزش فرهنگی و اجتماعی، به سوی هنجار سازی علمی رفتارهای فرهنگی و اجتماعی گام برداریم. به عبارتی «این شناختها به دست آمده در زمینه‌های مختلف علوم، در سطح وسیع جامعه انتشار یابد و اکثر انسان‌ها از نتایج آن استفاده نمایند» (رفیع‌پور، ۱۳۸۲: ۳۱۵). (تبیین بیشتر به فرصتی دیگر موکول می‌گردد).

منابع

- رفیع‌پور، ۱۳۸۲. فرامرز آناتومی جامعه ناشر چ ۳. تهران: شرکت سهامی انتشار .
- ملکی فر عقیل و سیدکمال طباطبائی‌ان. ۱۳۸۰. سیری در سیاست علم و تکنولوژی شش کشور. تهران: موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- رفیع‌پور، فرامرز. ۱۳۶۷. کندوکاوها و پنداشته‌ها چ ۲. تهران: شرکت سهامی انتشار .
- استرینگر. ارنست تی. ۱۳۷۸. تحقیق علمی؛ راهنمای مجریان تغییر و تحول ترجمه سید محمد اعرابی و داوود ایزدی چ ۱. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- انصافی. سکینه و حسین غریبی. ۱۳۸۳. دانش ایران در سطح بین‌المللی سال ۲۰۰۳ چ ۱. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.

منبع: پرتال پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (به نقل از کنگره علوم انسانی ۱۳۸۷)